

ХУДУДЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ ТИЗИМИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

Ахмедиева Алия Тохтаровна

DSc, профессор в.б. Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги “Ўзбекистон

иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари” илмий-тадқиқот маркази,

Макроиқтисодий таҳлил ва прогнозлаштириш кафедраси

 https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a49

Аннотация. Худудлар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимини трансформациялаш худудларнинг барқарор ва инновацион ривожланиши учун шароит яратишга, уларнинг рақобатбардошлиги ва аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган. Ушбу трансформацияни амалга ошириш давлат, бизнес ва жамоатчиликнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатларини, шунингдек, халқаро тажриба ва илғор амалиётларни ҳисобга олишни талаб қилади.

Калит сўзлар: трансформация, тизим, давлат томонидан тартибга солиш, иқтисодиёт, минтақалар.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ

Ахмедиева Алия Тохтаровна

DSc и.о.профессора Научно-исследовательского центра

«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана» при Ташкентском государственном экономическом университете,

Кафедры Макроэкономический анализ и прогнозирование

Аннотация. Трансформация системы государственного регулирования экономики регионов имеет целью создать условия для устойчивого и инновационного развития регионов, повышения их конкурентоспособности и благосостояния населения. Реализация данной трансформации требует совместных усилий государства, бизнеса и общественности, а также учета международного опыта и лучших практик.

Ключевые слова: изменения, система, государственное регулирование, экономика, регионы.

TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY OF REGIONS

Akhmedieva Aliya Tohtarovna

DSc. Acting Professor Research Center "Scientific bases

and issues of economic development of Uzbekistan" under the TSEU,

Departments "Macroeconomic analysis and forecasting" TSEU

Annotation. The transformation of the system of state regulation of the economy of the regions is aimed at creating conditions for sustainable and innovative development of the regions, increasing their competitiveness and well-being of the population. The implementation of this transformation requires joint efforts of the state, business and the public, as well as taking into account international experience and best practices.

Keywords: changes, system, state regulation, economy, regions, essence, character.

Кириш. Жаҳон иқтисодиётидаги доимий ўзгаришлар ва минтақалар дуч келадиган глобал муаммолар шароитида минтақалар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартириш масаласининг долзарблиги тобора ажралмас бўлиб бормоқда. Замонавий муаммолар давлат иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва ўз худудларининг

рақобатбардошлигини ошириш учун фойдаланиши мумкин бўлган воситаларнинг моҳияти ва хусусиятларини қайта кўриб чиқиш ва қайта баҳолашни талаб қилади. Технологияларнинг жадал ўзгариши, иқтисодиётнинг глобаллашуви, шунингдек, иқлим ўзгариши билан боғлиқ муаммолар минтақаларнинг барқарор ривожланиши учун шароитларни

шакллантиришда давлатнинг ролига янгича қарашни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан, давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартириш асосий омил характериға эға бўлади.

Сўнги ўн йилликларда ҳудудлар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимида сезиларли ўзгаришлар юз берди. Ушбу ўзгаришлар глобаллашувнинг ривожланиши, интеграция жараёнларининг чуқурлашиши, давлатнинг иқтисодиётдаги роли ва ахборот технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ. Натижада мавжуд давлат томонидан тартибга солиш тизимини замонавий иқтисодиёт ва жамиятнинг янги муаммолари ва талабларига жавоб берадиган тарзда ўзгартириш зарурати туғилади.

Давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартиришнинг моҳияти анъанавий вертикалдан горизонтал ёндашувға, марказлаштирилгандан марказлаштирилмаган бошқарувға, қатъий тартибга солишдан эгилувчан ва мослашувчан ҳолатға ўтишдир. Бу шунинг англатадики, давлат барча минтақалар учун бир хил қоидалар ва кўрсатмаларни белгилаш ўрниға улар ўртасида ривожланиш ва рақобат учун шароит яратиши, минтақаларнинг рақобатдош устунликларини шакллантиришға ва уларнинг ҳамкорлик асосида ўзаро ҳамкорлиғиға кўмаклашиши керак.

Минтақалар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартиришнинг ўзига хос хусусияти уларнинг ўзига хослиғи ва эҳтиёжлари, иқтисодий ресурслар ва потенциалнинг хилма-хиллигини ҳисобға олишдир. Бунинг учун минтақавий ривожланишнинг аниқ шартлари ва мақсадларига мослаштирилган турли хил тартибга солиш воситалари ва механизмларини ишлаб чиқиш ва қўллаш талаб этилади. Бундай воситаларға минтақавий саноат, инновация ва тадбиркорликни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, махсус иқтисодий зоналарни яратиш, инфратузилмани ривожлантириш ва ресурслардан фойдаланиш, шунингдек, минтақавий даражада институционал асос ва бошқарув тузилмаларини мустақамлаш дастурлари кириши мумкин.

Жаҳон иқтисодиётидаги доимий ўзгаришлар ва минтақалар дуч келадиган глобал муаммолар шароитида минтақалар иқтисодиётини давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартириш масаласининг долзарблиғи тобора ажралмас бўлиб бормоқда. Замонавий муаммолар давлат иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва ўз ҳудудларининг рақо-

батбардошлигини ошириш учун фойдаланиши мумкин бўлган воситаларнинг моҳияти ва хусусиятларини қайта кўриб чиқишни талаб қилади. Технологияларнинг жадал ўзгариши, иқтисодиётнинг глобаллашуви, шунингдек, иқлим ўзгариши билан боғлиқ муаммолар минтақаларнинг барқарор ривожланиши учун шароитларни шакллантиришда давлатнинг ролига янгича қарашни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан, давлат томонидан тартибга солиш тизимини ўзгартириш асосий омил характериға эға бўлади.

Глобаллашув жараёнлари билан боғлиқ янги иқтисодий шароитлар, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётнинг байналмилаллашуви, бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, товар ва ресурс бозорларида рақобатни кучайтиришда тобора муҳим роль ўйнайдиган геосиёсатнинг таъсири мамлакат миллий иқтисодиётининг умумий тизимида Ўзбекистон ҳудудларининг ўрнини аниқлаш муаммосини янада кучайтирди. Бугунги кунда бозордаги бўшлиқларни аниқлаш, ҳудудий иқтисодиётни ихтисослаштириш ва диверсификация қилишнинг энг истиқболли йўналишларини аниқлаш ҳудудлар олдидаги устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Шу билан бирға, бундай вазифалар ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий тизимини ривожлантиришнинг умумий векторини белгилаб берувчи дастур ва стратегик ҳужжатларға уйғун ҳолда амалға оширилиши кераклигини унутмаслик лозим.

Адабиётлар шарҳи. Минтақавий иқтисодиёт назариясида асосий аҳамиятға эға бўлган “ҳудудий иқтисодий тизим” атамаси, одатда, замонавий иқтисодий мактаблар ва тенденцияларға мувофиқ шаклланган таърифлар мажмуи сифатида талқин этилади. Ушбу атама бўйича баъзи таъриф ва изоҳларнинг қиёсий таҳлилини амалға оширамиз.

А.Г.Гранберг ҳудудий иқтисодий тизимни “иқтисодий макон” деб таърифлаган: “Ҳудудий иқтисодиётнинг асосий тушунчаларидан бири ҳудуднинг дастлабки ғоясини ишлаб чиқадиган иқтисодий макондир. Иқтисодий макон – кўплаб объектлар ва улар ўртасидаги алоқаларни ўз ичига олган тўйинган ҳудуд: аҳоли пунктлари, саноат корхоналари, иқтисодий ривожланган ва рекреацион ҳудудлар, транспорт ва муҳандислик тармоқлари ва ҳоказо. Ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос ички макон ва ташқи макон билан алоқалари мавжуд” [1].

А.Н.Аюповнинг фикриға кўра, “...ҳудудий иқтисодий тизим – ҳудудлараро меҳнат тақсимоти ва интеграция асосида шаклланади-

ган халқ хўжалиги мажмуаси. Ушбу тизим тузилманинг мураккаблигида тубдан фарқ қилади ва оддийроқ тузилмаларга бўлиниши мумкин” [2].

М.В.Зелинская худудни тизимли ёндашув нуқтаи назаридан кўриб чиқади ва унга “худудий иқтисодий тизим – иқтисодий тизимларнинг бирлашиши ва уйғунлашуви натижасида шаклландиган, унинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишини бошқариш тизимини яратадиган, шунингдек интеграл субъектнинг мураккаб шакли бўлган мулкрий муносабатлар мажмуи” деб, таъриф беради [3]. М.В.Зелинскаяга оид адабиётлар таҳлилига кўра, худудга тизим сифатида қуйидаги айрим хусусиятларни ажратиш мумкин:

худуднинг иқтисодий ривожланиш даражаси, шунингдек, ишлаб чиқарувчи кучларнинг концентрация даражаси;

ишлаб чиқариш омилларининг тарихан ривожланган ўзига хос хусусиятлари, худуднинг ижтимоий-иқтисодий тизимини изчил ривожлантириш имконияти, унинг сифат жиҳатидан бошқа даражага ўтиш имконияти, инновацион ўзгаришларга мойиллиги;

ижтимоий-демографик хусусиятлар, жумладан, худуд аҳолиси сони, аҳоли зичлиги, жинси ва ёши, аҳолининг таълим даражаси, иқтисодий фаоллик даражаси, ишлаб чиқариш жараёнлари ва кундалик ҳаётда инновациялар жорий қилиш, замонавий, шу жумладан, рақамли технологиялардан фойдаланиш қобилияти. Пировард натижада ушбу ижтимоий-иқтисодий тизимнинг меҳнат ва интеллектуал салоҳиятини шакллантиради;

худудларда аҳоли жон бошига ўртача даромадлари, уларнинг табақаланиши, шунингдек, ушбу худуднинг инвестицион салоҳияти, худудий мустақиллик даражаси. Бундан ташқари даромадлар даражаси худудий ижтимоий-иқтисодий тизим самарадорлигининг аҳоли турмуш даражаси ва сифати каби муҳим кўрсаткичларини белгилайди, улар ижтимоий барқарорлик ва худуд аҳолисининг иқтисодий фаоллигини шакллантиради;

худуднинг мамлакат халқ хўжалигида тутган ўрни ва роли. Худудий ижтимоий-иқтисодий тизимни ривожлантиришнинг институционал асосларини шакллантириш кўп жиҳатдан худуднинг мамлакат халқ хўжалигида тутган ўрни ва ролига боғлиқ ҳисобланади.

А.И.Бородин ҳамда Н.Н.Киселеванинг таърифлашларича, “худудий иқтисодий тизим ўзига хос ресурсларга асосланган ва ман-

фаатдор томонлар гуруҳлари ўртасидаги муносабатларнинг мураккаб тузилмасига эга бўлган, ижтимоий, иқтисодий ва экологик қуйи тизимларнинг динамик ривожланишига интиладиган халқ хўжалиги мажмуасининг бир қисмидир. Худудий иқтисодий тизимнинг асосий вазифалари табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва табиий муҳитнинг маҳаллий хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда такрор ишлаб чиқаришдир [4]”.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Минтақалар ривожланишининг худудий жиҳатлари уларнинг табиий-географик ва ижтимоий-иқтисодий шароитларининг хилма-хиллиги ва қарама-қаршилиги билан алоҳида аҳамиятга эга. Буни ҳисобга олиш амалга ошириладиган иқтисодий ислохотларнинг муваффақиятини, ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш суръатлари ва нисбатларини, мамлакатдаги таркибий ўзгаришларни белгилайди [5].

Худудий иқтисодиёт ўзининг молиявий асосига, қўшимча ресурслар манбаларига, шунингдек, уларни тақсимлаш механизмига эга бўлган яхлит тизим сифатида таҳлил қилиниши керак. Худудий ривожланишни шакллантирувчи асосий омилларга қуйидагилар киради: ишлаб чиқариш, инфратузилмавий, илмий-техникавий, малакавий, экспорт, рекреацион салоҳият ва шу кабилар.

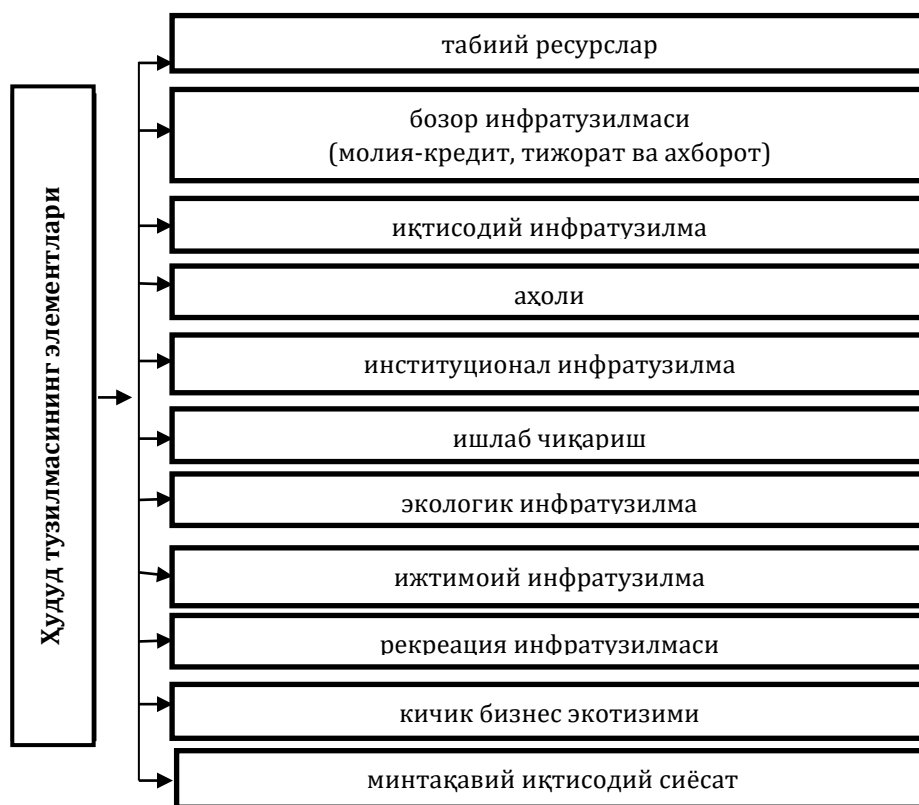
Худуд бир-бирига боғланган ва бир-бири билан маълум бир тарзда ўзаро таъсир қилувчи бир қатор кичик тизимлардан ташкил топган мураккаб тизимдир (1-расм).

Худудий миқёсда иқтисодий ривожланишни бошқаришнинг муҳимлиги бозор иқтисодиётининг мавжуд камчиликлари, биринчи навбатда, унинг иқтисодий фойда олишга йўналтирилганлиги ва ижтимоий адолат муаммоларига эътибор бермаслиги билан боғлиқ. Шу билан бирга, иқтисодий ривожланишни худудий даражада бошқаришнинг мақсадга мувофиқлиги мавжуд иқтисодий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ва худудий тақсимооти жараёнида ўзига хос хусусиятларнинг мавжудлиги, географик ва демографик хусусиятлар билан асосланади.

Демак, худуднинг ҳам таркибий элементи, ҳам миллий хўжалик тизимининг таркибий элементи бўлган худудий иқтисодий тизим мураккаб динамик тузилишга эга бўлиб, худуд таркибий сиёсатининг объекти ҳисобланади. Бундан ташқари глобаллашув, интеграция, иқтисодий муносабатларни рақамлаштириш жараёнлари жадаллашуви ва кенг миқ-

ёсда амалиётга жорий қилиниши, технологик тартибнинг ўзгариши ҳудудий ижтимоий-иқтисодий тизимдаги туб таркибий ўзгаришларнинг объектив асоси ҳисобланади. Бу эса ҳудудий иқтисодий тизимнинг инновацион ривожланиш шартларига мос келишини таъминлайди. Шунингдек, ҳудудий тизим фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий самарадор-

лигини ошириш учун асос бўлган минтақавий ривожланишни тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш уларнинг таркибий қисмидир. Бу ўзгаришлар стихияли (ўз-ўзидан, кўр-кўрона) бўлмаслиги, балки ҳудуднинг иқтисодий сиёсати ҳамда стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш доирасида тартибга солиниши керак.

1-расм. Ҳудуд тузилмасининг элементлари [2]

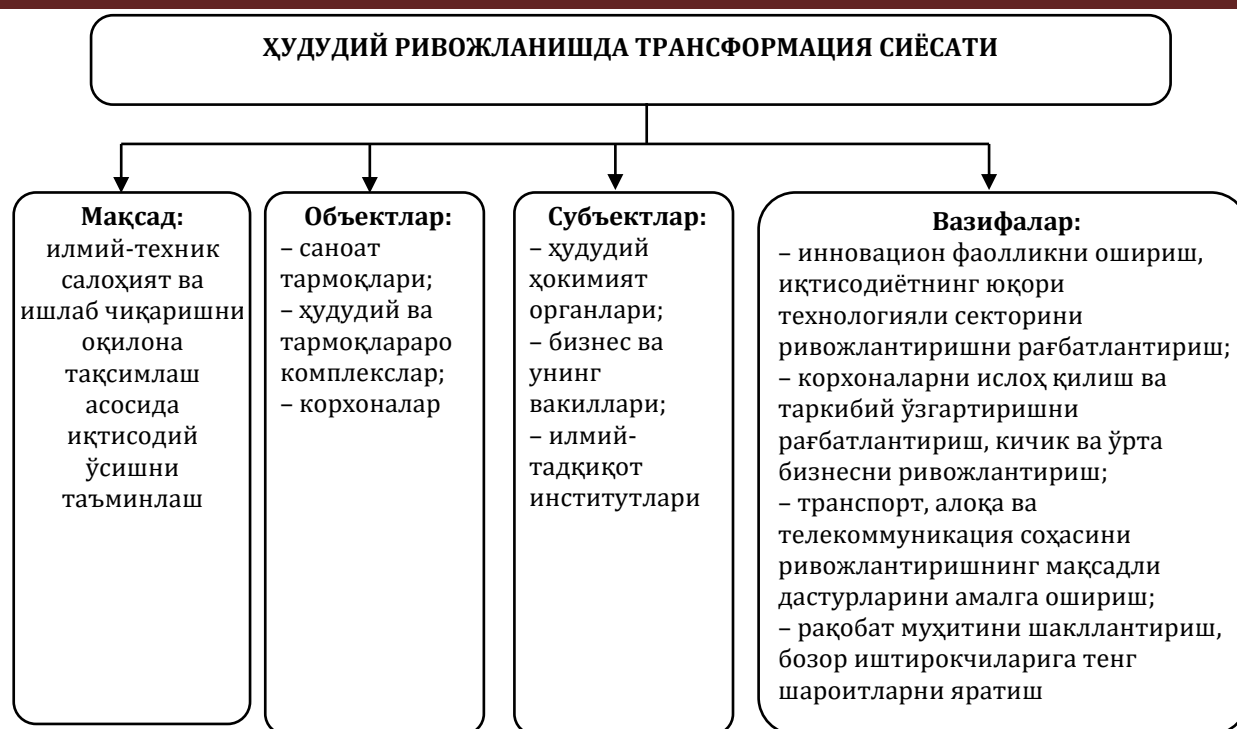
Иқтисодий сиёсат деганда, иқтисодиёт тармоқларининг хусусий бизнес билан шериклик асосида ривожланишида, маъмурий бошқарув, тартибга солиш ва молиявий ёндашувларга асосланган ҳолда ажратилган молиявий ресурсларни назорат қилиш, тақсимлаш ва қайта тақсимлашда давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг бир қисми тушунилиши керак. Таркибий сиёсат давлат, вилоят ва шаҳар (туман) даражасида ишлаб чиқирилиши ва амалга оширилиши мумкин.

Ҳудудий даражадаги иқтисодий сиёсат давлатнинг таркибий сиёсатини, ҳудудий даражадаги меъёрий ҳужжатларни, шунингдек, ҳудудий ижтимоий-иқтисодий тизимни ривожлантиришнинг асосий мақсадлари ва йўналишларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади ва амалга оширилади. Бошқа ҳар қандай сиёсат каби ҳудудий даражадаги таркибий сиёсатнинг ҳам ўз мақсад ва вазифалари, объект ва субъектлари мавжуд (2-расм).

Бизнингча, рақобатбардош иқтисодиёт-

ни шакллантириш ҳамда ривожлантиришда таркибий сиёсат субъектларининг анъанавий тарзда ажратилган таркиби барча манфаатдор томонларни ҳисобга олган ҳолда кенгайтирилиши керак. Субъектлар таркибига фан ва таълим муассасалари (ОТМ, ИТМ ва ҳ.к.), касаба уюшмалари ва маҳаллий аҳолини жалб қилиш мақсадга мувофиқ, чунки ҳудудий иқтисодиётни таркибий ўзгартиришда уларнинг манфаатларини ҳисобга олмасдан туриб, кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Шу билан бирга, субъектларнинг кенгайтирилган таркибининг ўзаро ҳамкорлиги шериклик ва келишув (консенсус) тамойилларига асосланиши керак.

Тармоқлар, ҳудудий-тармоқ ва тармоқлараро комплекслар ҳамда корхоналар мажмуи сифатида ҳудудий иқтисодий тизим ҳудуд иқтисодий сиёсатининг объекти ҳисобланади. Ҳудуд иқтисодий сиёсати объектнинг бундай кўриниши таркибий ўзгаришларга тизимли ёндашувни таъминлайди.

2-расм. Ҳудудий ривожланиш трансформация сиёсатининг асосий элементлари

Манба: илмий адабиётларни ўрганиш асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

Шундай қилиб, ҳудудий иқтисодий тизим барча субъектларнинг консенсусини назарда тутган ҳолда ҳудуднинг иқтисодий сиёсати доирасида амалга ошириладиган таркибий ўзгаришларнинг мураккаб ва кўп қиррали объектидир: ҳудудий ҳокимият органлари, тадбиркорлик ва унинг вакиллари, фан ва таълим муассасалари, касаба уюшмалари ва маҳаллий аҳоли.

Глобаллашув жараёнлари ва ижтимоий-иқтисодий тизим ривожланишидаги ноаниқликларнинг кучайиши натижасида ҳудудий иқтисодиётни тартибга солишни самарали ташкил этиш муаммосининг долзарблиги янада ошиб бормоқда. Олдиндан айтиб бўлмайдиган, ноаниқлик ва хавфнинг юқори даражаси шароитида иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини таъминлаш масаласи давлат ва ҳудудий даражада катта аҳамиятга эга. Ҳудудларнинг номутаносибликда ривожланишининг олдини олиш мамлакатнинг ҳудудий ривожлантириш сиёсатининг асосий вазифаси ҳисобланади. Бунда мамлакатнинг ҳудудий ривожлантириш сиёсати ҳудудларни ривожлантиришни рағбатлантирувчи оптимал механизмларни комплекс тарзда ўз ичига қамраб олади. Ҳудудларни иқтисодий ривожлантиришни давлат томонидан тартибга солиш масалалари бўйича кўплаб хориж олимлари, хусусан, M.Przygoda [6], Dragica R. Gatarić [7], Vesa Harmaakorpi [8], R.Camagni [9], H.Kaldor [10], N.A.Latushko [11], Sonata Staniulienė [12]

ва бошқа кўплаб олимлар чуқур тадқиқотлар олиб боришган.

Бугунги кунда давлат барқарор иқтисодий ўсиш учун мотивация шакллантириши етарли даражада эмас, дейишимиз мумкин. Сабаби солиқ юки ва инфляция даражасининг нисбатан катталиги, кредит олиш қийинлигича қолмоқда ва бу ишлаб чиқариш ўсишига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Ишлаб чиқаришнинг ўсишига тўсқинлик қилувчи омиллар қаторида аҳоли ўртасида маҳаллий корхоналар маҳсулотларига талабнинг етарли эмаслиги, молиявий ресурсларнинг етишмаслиги, турмуш даражаси етарли даражада эмаслиги туфайли юзага келган иқтисодий вазиятнинг ноаниқлигини ҳам кўрсатиш мумкин.

Ҳудудий иқтисодий сиёсат тармоқлар, соҳалар, ҳудудлар, шунингдек, ташкилотлар турлари, технологик тузилмалари ва иқтисодий тизимнинг бошқа хусусиятлари миқдорий нисбатларида кўзга кўринадиган ўзгаришлар бўлиб, бозорларда рақобатбардошликнинг ўсиши ёки пасайиши, иқтисодий самарадорликка ёрдам беради [13].

Шуни таъкидлаш керакки, ҳудудий иқтисодиёт тузилмасини ўзгартириш саноат ва технологик тузилмаларни ўзгартириш, республика ва ҳудудий бозорларда йирик, ўрта, кичик корхоналар эгаллаган бозор улушларини фарқлаш билан бирга амалга оширилади.

Иқтисодиётни тартибга солиш тизимини

такомиллаштириш мақсадга мувофиқлиги 19-аср охирларида назарий ва услубий жиҳатдан кўплаб иқтисодчи-олимлар томонидан тадқиқ этилган. Жумладан, М.Фишер, Э.Самуэльсон, М.Вебер [14], У.Митчелл [15], Ф.Лист [16], В.Маршалл, П.Кристаллер, Ф.Перру [17] ва бошқалар. Ушбу иқтисодчи-олимларнинг ишларида миллий иқтисодиётни тартибга солишда давлат томонидан мақсадли таъсир кўрсатишининг моҳияти очиб берилди ва асосланади.

Фан-техника тараққиёти таъсирида кўплаб давлатлар иқтисодиёти таркибида туб ўзгаришлар рўй бермоқда, бу эса таркибий ўзгаришлар назариясини янада ривожлантиришни тақозо этди.

Ф.Перру таъкидлаганидек, "...иқтисодиёт таркиби унинг элементлари ўртасидаги нисбатлар ва муносабатлар йиғиндиси сифатида тавсифланади [17]". Бизнинг фикримизча, ушбу таърифни ҳудудий даражада ҳам

қўллаш мумкин.

Ҳудудий иқтисодиёт таркибий қисмлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар вақт ўлчовида, таркибий ўзгаришларда эса давлатнинг таркибий сиёсати ва иқтисодиётнинг оптимал тузилишига эришиш учун ислохотлар жараёни [18].

Замонавий талқинда иқтисодиётнинг таркиби (шу жумладан, ҳудудий даражада) деганда, одатда, "...иқтисодиёт, иқтисодий объект ёки иқтисодий категориянинг муайян белгиларга кўра таркибий қисмларга бўлиниши, бу таркибий қисмлар ўртасидаги муносабатларнинг ўрнатилиши; иқтисодий объектнинг таркиби, тузилиши [19]".

Ҳудудий иқтисодий тизимнинг алоҳида элементлари ўртасидаги хусусиятлар ва муносабатларга қараб, унинг тузилиши қуйидаги турларини ажратиш мумкин (3-расм).

3-расм. Ҳудудий иқтисодий тизим тузилмаларининг турлари

Манба: илмий адабиётларни ўрганиш асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

Репродуктив тузилма ижтимоий маҳсулотнинг харажат ва функционал мазмуни бўйича бўлиниши бўлиб, ишлаб чиқариш тизимининг тегишли равишда иккига бўлиниши кўрсатади. Умуман олганда, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлиги ҳар бир бўлинманинг самарадорлигида намоён бўладиган, ички ишлаб чиқариш жараёни ва ушбу бирликларнинг ўзаро таъсиридан натижа кўрсатадиган ҳақиқий такрор ишлаб чиқариш жараёнининг самарадорлигидир.

Тармоқ тузилмаси ҳудудий иқтисодиёт доирасида саноат, тармоқлар ёки иқтисодий фаолият турлари тақсимланишини назарда тутди. Иқтисодиётнинг тармоқ тузилмаси хўжалик фаолиятининг хилма-хиллиги ва мулкчилик шакллари ҳисобга олган ҳолда маълум институционал қисмларнинг бўлиниши ва ажратилишидир. Иқтисодиёт тузилмасининг асосий таркибий қисми такрор ишлаб чиқариш жараёнида ўхшаш функцияларни бажарадиган ва даромадлар ва харажатларнинг ўхшаш тузилишига эга бўлган бир хил турдаги хўжалик юритувчи субъектлар мажмуасидир [20]. Замонавий адабиётларда иқтисодиётнинг қуйидаги тўртта секторини ажратиш кўрсатилади:

ишлаб чиқариш саноати, ўрмон хўжалиги, балиқчилик, овчилик ва қишлоқ хўжалиги; электр энергияси, газ, сув таъминоти, қайта ишлаш саноати, қурилиш, ишлаб чиқариш;

хизмат кўрсатиш соҳалари (рақамли технологиялар);

бошқарув, фан, дастурлаш, ахборот ва илмий хизматлар.

Иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқишда ҳам миллий, ҳам ҳудудий даражадаги иқтисодиётнинг тузилишини таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга. Иқтисодий объектларнинг ҳудудий тақсимланишига ижтимоий-иқтисодий, табиий-географик омиллар таъсир кўрсатади. Ресурсларга ҳамда бозорларга ҳудудий яқинлик, шунингдек, транспорт алоқаларини тўғри ташкил қилиш ва аҳолини иш билан таъминлаш муҳим аҳамиятга эга, чунки бу омиллар ҳудудий ривожланишнинг табақаланишувига олиб келади (1-жадвал). Иқтисодиётнинг ижтимоий тузилиши ўзаро муносабатлар асосида бирлаштирилган ижтимоий-иқтисодий таркибий қисмларни ўз ичига олади. Мисол тариқасида, меҳнат фаолияти турларини кўриб чиқишимиз мумкин: малакали ёки малакасиз;

Ялпи ҳудудий маҳсулот

Худудлар	2018				2020				2022			
	Аҳоли сони, минг киши	ЯҲМ ҳажми, млрд. сўм	Аҳоли жон бошига, минг сўм	Кoeffициент	Аҳоли сони, минг киши	ЯҲМ ҳажми, млрд. сўм	Аҳоли жон бошига, минг сўм	Кoeffициент	Аҳоли сони, минг киши	ЯҲМ ҳажми, млрд. сўм	Аҳоли жон бошига, минг сўм	Кoeffициент
Ўзбекистон Республикаси	32 656,7	426 641,0	12 945,7	1,000	33 905,2	605 514,9	17 688,5	1,000	35 271,3	888 341,7	24 919,7	1,000
Қорақалпоғистон Республикаси	1 842,3	15 622,6	8 417,4	0,650	1 898,3	21 661,9	11 335,4	0,641	1 948,5	29 925,4	15 249,4	0,612
Андижон вилояти	3 011,7	27 017,7	8 889,4	0,687	3 127,7	38 008,5	12 036,0	0,680	3 253,5	54 464,0	16 564,0	0,665
Бухоро вилояти	1 870,2	21 817,4	11 605,0	0,896	1 923,9	31 334,2	16 189,2	0,915	1 976,8	45 797,3	22 975,6	0,922
Жиззах вилояти	1 325,0	12 715,6	9 498,5	0,734	1 382,1	18 441,7	13 207,6	0,747	1 443,4	27 140,8	18 596,0	0,746
Қашқадарё вилояти	3 148,4	26 438,9	8 312,3	0,642	3 280,4	35 351,5	10 687,0	0,604	3 408,3	49 520,8	14 372,6	0,577
Навоий вилояти	958,0	22 573,3	23 240,3	1,795	997,1	49 780,4	49 513,0	2,799	1 033,9	66 685,4	63 832,1	2,562
Наманган вилояти	2 699,6	18 809,6	6 899,6	0,533	2 810,8	27 863,0	9 814,0	0,555	2 931,1	41 098,2	13 864,4	0,556
Самарқанд вилояти	3 720,1	32 681,7	8 693,1	0,672	3 877,4	43 023,2	10 996,3	0,622	4 031,3	62 440,3	15 323,2	0,615
Сурхондарё вилояти	2 514,2	18 592,5	7 313,8	0,565	2 629,1	24 625,6	9 275,2	0,524	2 743,2	34 858,5	12 561,6	0,504
Сирдарё вилояти	815,9	8 532,7	10 369,1	0,801	846,3	12 803,8	14 999,7	0,848	878,6	18 136,8	20 433,5	0,820
Тошкент вилояти	2 861,2	39 989,9	13 885,9	1,073	2 941,9	64 407,6	21 833,1	1,234	2 941,5	93 433,1	31 499,2	1,264
Фарғона вилояти	3 620,2	27 523,9	7 537,1	0,582	3 752,0	37 216,2	9 830,0	0,556	3 896,4	55 972,1	14 219,1	0,571
Хоразм вилояти	1 805,0	15 900,1	8 734,9	0,675	1 866,5	21 315,4	11 338,6	0,641	1 924,2	31 963,1	16 465,7	0,661
Тошкент шаҳри	2 464,9	63 509,2	25 532,4	1,972	2 571,7	95 247,8	36 051,4	2,038	2 860,6	147 414,6	50 675,3	2,034

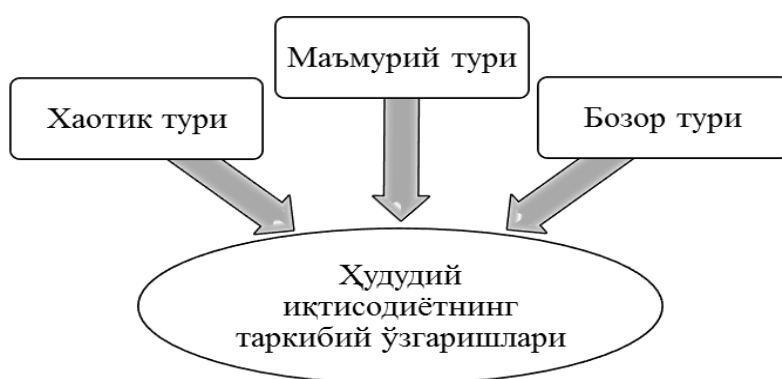
Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

ёш ва жинс хусусиятлари бўйича: нафақадорлар, ёшлар ва бошқалар; корхоналарнинг фаолият кўлами бўйича: йирик, ўрта, кичик. Демак, ҳудудий иқтисодий тизим элементларининг турли-туманлиги ва мураккаблиги туфайли унинг тузилишига бўлган ёндашувларнинг ҳеч бири иқтисодиёт тузилмаси ҳақида яхлит кўринишни бермайди. Шу боис самарали таркибий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун барча ёндашувлардан биргаликда фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Маро-, мезо- ва микроиқтисодиёт даражасидаги мутаносиблик барқарор иқтисодий ривожланишнинг асосидир. И.В.Гарбуз таркибий ўзгаришларни "...иқтисодий самарадорликнинг ўсиши ёки пасайишини таъминлайдиган ҳудудий иқтисодий тизимлар ишлаб чиқариш

тармоқлари ва соҳалари ўртасидаги миқдорий муносабатларнинг сезиларли ўзгариши жараёни [21]" деб таърифлайди.

Ҳудудий иқтисодиётнинг ривожланишини тартибга солишда салбий оқибатларнинг олдини олишга қаратилган бўлиши ва олдиндан белгиланган чора-тадбирлар режаси бўлиши керак. Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлиги иқтисодиётнинг ҳудудий тузилишини таҳлил қилиш ва баҳолаш натижалари билан белгиланади ҳамда кейинги стратегик ўзгаришлар учун асос ҳисобланади.

Фикримизча, ҳудудий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин (4-расм).

4-расм. Ҳудудий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг турлари

Манба: илмий адабиётларни ўрганиш асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

Хаотик (бетартиб) таркибий ўзгаришлар – режалаштирилган ўзгаришларнинг стратегик вектори бўлмаган таркибий ўзгаришларнинг бир тури. Таркибий ўзгаришларнинг бу тури, кўпинча, зид чора-тадбирлар орқали ўз-ўзидан амалга оширилади. Бу эса ҳудудий иқтисодиётнинг ўсишига олиб келмайди.

Маъмурий таркибий ўзгаришлар ҳудудий дастурларни ишлаб чиқадиган ва улар доирасида корхоналарни давлат томонидан қўллаб-қувватловчи ҳудудий ҳокимият органларининг мақсадли ҳаракатларига асосланади. Уларнинг тузилмаси ҳамкорлик ва интеграция бўйича давлат даражасида қарорлар қабул қилиниши ҳисобига ўзгартирилади.

С.В.Дохоляннинг сўзларига кўра, давлат томонидан қабул қилинган қарорларнинг бирлашиши ёки ҳамкорлиги туфайли таркибий ўзгаришлар содир бўлади. Компаниялар бошқаруви фақат давлат қарорларининг ижроси бўлиб, уларнинг оқибатлари учун жавобгар эмас ва ўз ресурсларини хавф остига қўймайди, шунинг учун улар ҳар доим ҳам

корхоналар самарадорлигини оширишга олиб келмайди [20].

Таркибий ўзгаришларнинг бозор тури – давлат органларидан келадиган ташқи рағбатлар таъсирида шаклланган бизнес ҳамжамиятининг ички мотивациясига асосланган таркибий ўзгариш. Тадбиркорлик тузилмаларининг янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиш ва мавжудларини модернизация қилиш бўйича мустақил ҳаракатларни амалга ошириш учун иқтисодий имтиёزلарни (солиқ, нарх, кредит ва шу кабилар) шакллантиришга асосланади. Таркибий ўзгаришларнинг ушбу тури ҳудудни ривожлантиришнинг стратегик мақсадларига нисбатан мос ва хайрихоҳ бўлган барча субъектлар учун бир хил шароитлар ҳамда қонун-қоидалар амал қиладиган ҳолларда самарали ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Фикримизча, юқорида келтирилган таркибий ўзгаришларнинг энг мақбули бозор ва маъмурий турлардир. Бугунги кунда бозор ва маъмурий ўзгаришлар жараёнида ҳудудий ривожланиш манфаатдор томонларнинг иштирокисиз амалга

оширилмайди. Манфаатдор томонлар (маҳаллий ҳокимият, бизнес, илмий-тадқиқот муассасалари, таълим ташкилотлари, касаба уюшмалари ва аҳоли) иқтисодийнинг таркибий ўзгариши жараёнига муайян таъсир кўрсатади, ammo энг катта таъсир илмий ва таълим муассасаларидан келиб чиқади, бу уларнинг иқтисодийнинг инновацияларга тайёрлиги билан изоҳланиши мумкин.

Шундай қилиб, ҳудуд иқтисодийтидаги тартибсиз таркибий ўзгаришларни тўлиқ

бартараф этиш ҳамда стратегия ва дастурлар ишлаб чиқиш доирасида ("Ўзбекистон – 2030" стратегияси) жамият ва иқтисодий ривожланишининг жорий тенденцияларини, жумладан, глобаллашув, рақамлаштириш, инсонпарварлик ва шу кабиларни тўлиқ ҳисобга олган ҳолда бозор ва маъмурий ўзгаришлар учун шарт-шароитлар яратиш ҳудудий давлат ҳокимияти органларининг асосий вазифаси бўлиши керак.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. Учебник для вузов. / А.Г.Гранберг; Гос. ун-т. Высшая школа экономики. 4-е изд. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. С. 25.
2. Аюпов А.Н. Региональная экономика. / А.Н.Аюпов. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2015. С. 121.
3. Зелинская М.В. Региональная экономическая система как интегральный субъект эволюционного процесса. / М.В.Зелинская. // Экономика и управление. 2009. № 10(59). С. 228.
4. Бородин А.И. Региональные экономические системы и их устойчивость. / А.И.Бородин, Н.Н.Киселева. // Вестник Удмуртского ун-та. 2011. Вып. 4. С. 4.
5. Кадыров А. и др. Региональная экономика. Учебное пособие. – Т.: Издательский дом Инновационного развития, 2018. С. 125.
6. Mirosław Przygoda. New Trends in the Regional Development. International Journal of Management Science and Business Administration Volume 1, Issue 11, October 2015. Pages 47-54.
7. Dragica R. Gatarić. Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia.
8. Vesa Harmaakorpi. The Concept of the Regional Development Platform and Regional Development Platform Method (RDPM) as a Tool or Regional Innovation Policy. 27-31 August 2015. Jyväskylä, Finland.
9. Camagni R. (2012). On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading? Conference Report. 42nd Congress of the European Regional Science Association (ERSA). Dortmund Germany, 27-31 August 2012.
10. Kaldor H. The case of regional policies. Scottish Journal of Political Economy, Volumenumber 17.
11. Latushko N.A. Evolution of regional policy models in the context of theories of regional economy. Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2017, Vol. 7, Is. 11 A.
12. Staniuliene S. Business clusters formation for region development in Lithuania. Research For Rural Development 2017, Volume 2.
13. Кушнарев А.А. Структурные преобразования экономики как особый объект управления. [Электрон манба]: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturnye-preobrazovaniya-ekonomiki-kak-osobyi-obekt-upravleniya>
14. Вебер М. История хозяйства. Город. / М.Вебер; пер. с нем.; под ред. И.Гревса; коммент. Н.Саркитова, Г.Кучкова. – М.: КАНОН-пресс-Ц, «Кучково поле», 2001. – 576 с.
15. Митчелл У. Экономические циклы: Проблема и ее постановка. [Электрон манба]: URL: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn_newlife.pl?type=in&links=/in/mitchell/works/mitchell_w1.txt&img=brief.gif&name=mitchell;
16. Лист Ф. Национальная система политической экономии. / Ф.Лист. – М.: Изд-во «Европа», 2005. С. 123-143.
17. Перру Ф. Экономика XX века. / Ф.Перру. – М.: Экономика, 2000. – 326 с.
18. Рощина И.В. Трансформация экономики в условиях постиндустриального общества. / И.В.Рощина. – Томск: Том. гос. ун-т, 2004. – 170 с.
19. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. / Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б.Стародубцева. 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2011. [Электрон манба]: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_67315/c314f8c1fa13e1afa11c8716c7bce6dbf02d09aa/
20. Дохолян С.В. Особенности структурных преобразований в трансформационной экономике. / С.В.Дохолян, В.З.Петросянци, А.М.Садыкова. [Электрон манба]: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-strukturyh-preobrazovaniy-v-transformatsionnoy-ekonomike>
21. Гарбуз И.В. Государственное управление структурными преобразованиями экономики региона, дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Гарбуз Ирина Владимировна. – Курск, 2016. С. 28.